

Shaul Kelner. Tours That Bind: Diaspora, Pilgrimage, and Israel Birthright Tourism.

New York and London: New York University Press. 2010. 304 pages

מיכל קרבאל-טובי*

השקפתי עליהם מחדר העבודה שלי בקיבוץ נחשון. היה יום קיץ, החלון הסגור כלא בפנים את המיזוג ויצר בחוץ סרט אילם שבו צפיתי כבמחזה נלעג של ישראל היפה. הנה אשר, צעיר אתיופי יפה, מצביע על המכללה לחינוך טכנולוגי שהקים לצעירים בני קהילתו. אתיופים עושים היי-טק כחול לבן, איזה יופי. קבוצת הצעירים האמריקאים מוחאים כפיים, קונים בזול את החלום היפה (והיקר, הממומן על פי רוב באמצעות תרומות יהודים מאמריקה הצפונית) ולא יודעים, בטח לא יודעים, את שברו. והנה אגדת דשא לאור יום: בני הקבוצה משתטים, מתנסים זה בזו, צורכים את הדשא הירוק, ולא יודעים, בטח לא יודעים, שגם הוא אדמה מסוכסכת, מילולית ומטפורית. השקפתי על צעירי תגלית מבעד לחלון. הטלתי עליהם את הדימוי "דיסנילנד יהודי", דימוי נגיש בשיח הציבורי והאקדמי על תגלית, וכעסתי בלבי על הקפיטליזם הציוני והרומנטי שפלש לי לחצר הקדמית והפך אותה לחלון ראווה. קריאת הספר המצוין של שאול קלנר החזירה אותי באחת ליום הקיץ ההוא ואפשרה לי להבין באופן מורכב ומעניין הרבה יותר את מה שבחרתי לראות אז.

הנוכחות של פרויקט תגלית במרחב הציבורי הישראלי הפכה בשנות האלפיים לעובדה חברתית. מאז 1999 מגיעים מאמריקה הצפונית מאות אלפי צעירים יהודים בגיל קולג' (18-26) וצועדים במצדה, בצפת, בתל אביב ובירושלים, מכסים ומגלים את ישראל ו"עושים בהליכה" את מה שהפך לדעת קלנר לטקס המעבר האוניברסלי לצעירים יהודים אמריקאים. כטקס מעבר, גם תגלית היא מסגרת לימינלית. מתוך אינטראקציה תחומה עם בני המקום (המדריכים הישראליים והחיילים המלווים), מפתחים תיירי תגלית מרחב סמיוטי הכורך אנשים ומקומות. בתוכו הם לומדים לקרוא את המקום, מתמודדים עם רעיון המקום ועם המציאות של קהילת התפוצה ופוגשים את עצמם מחדש כיהודים. סביב מושגים אלו – תפוצה, מקום, קהילה, עצמי – טווה קלנר מערכת אנליטית משכנעת שמבקשת להנהיר את האסטרטגיות, את דרכי הפעולה ואת המוגבלויות האינהרנטיות של תיירות פוליטית.

תהליך הֶחְבֵּרוֹת הפוליטי, טוען קלנר (כבר בכותרת ספרו), הוא בהכרח תהליך של חיבור, והאתנוגרפיה העשירה שהוא אוסף לתוך דפי הספר ממחישה את אופני הידיעה שדרכם מתקיים, או קורס, חיבור זה: אופנים רגשיים, גופניים, חווייתיים ונרטיביים שהתיירים הם שותפים מרכזיים בהפעלתם. הקשר בין חֶבְרוֹת לחיבור הופך מעניין מרגע שקלנר פוסל את האפשרות של אינדוקטרינציה ציונית ומבסס אותו על מתח פנימי שאפשר לנסח כשרשרת של שאלות פרדוקסליות: איך מלמדים תיירים, זרים בהגדרה, להרגיש בבית? איך חוויה תזזיתית, דחוסה ואינטנסיבית יכולה להוליד נינוחות ומוכרות של בית? איך צורכים מקום

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

כדי להפוך אותו למולדת? ואיך עושים זאת בשם הקיום הקולקטיבי מחוץ לאותו הבית ולמען קיום זה? הפרדוקסים בונים יחסים דו כיווניים ולא טריוויאליים בין מדינת הלאום לתפוצה, ומעניין לא פחות – בין מרכז לפריפריה. כשקלנר מציע לחשוב על התפוצה (ולא רק על מדינת הלאום) במונחים של קהילה מדומיינת, הוא גם מצייר את ישראל כתפאורה, הכרחית אמנם, לעבודת הזהות היהודית שהולחמה במקום אחר וגם מכוונת אליו בסופו של טיול "משנה חיים". מגיעים אליה כדי לצרוך אותה כחוויה אסתטית וכסביבה תמטית יהודית; או אפשר, וגם צריך, לארוז אותה בגוף, בלב ובמזוודה.

המסגרת התיאורטית של תיירות שבה בוחר קלנר מתנסחת באופן פרוץ ומרחיב מדי לטעמי: היא מגדירה תיירות כפרקטיקה שדרכה יחידים מבנים משמעות דרך צריכת מקום, ואינה מייצגת את המסגרת התיאורטית הנושקת של עלייה לרגל. עם זאת, היא מצליחה להסביר איך מתנהלת התעשייה הצרכנית של תגלית (ושל עוד תכניות לחוויית ישראל, Israel experience programs) במעבר בין מקומות שהם בתים מסדרים שונים.

גם אם כמה מהתובנות של קלנר אינן מאתגרות את מה שנדמה לישראלים שהם יודעים על פרויקט תגלית כמיזם עסקי ואידיאולוגי רווי הורמונים, הן מוסיפות עומק אנליטי ואמפירי לדימויים הקיימים. למשל, המושג "דיסנילנד יהודי" עוזר להאיר את היחסים בין תיירי התפוצה ובין המולדת האתנית כיחסים צרכניים. גם לחיבור שבין כוחות כלכליים-קפיטליסטיים, אידיאולוגיה ציונית ונעורים נדרש קלנר ברצינות. הקוראים לומדים על הפילנתרופים היהודים שמגיעים, בשיתוף פעולה עם ממשלות ישראל, את זרימת הדולרים ההכרחית לתעשיית תגלית. תחושת משבר קולקטיבי הפכה את ישראל לאטרקטיבית, שלא לומר שימושית, לניהול זהותם של נשאי הדור היהודי הבא בתפוצה המתפרקת. השאיפות של בעלי המאה והדעה, שעסוקים בדמוגרפיה העתידית, ושל בני הדור הבא, שעסוקים באהבות של לילה, נפגשות באוהל הבדווי שבו לנים הצעירים או בדיסקו הלילי שבאוטובוס השועט למצדה בחסות החשכה. ככלל, מהניתוח של קלנר עולה כי "הכיף" (או "הסבכה" בשפתם של תיירי תגלית), מסימני ההיכר של הפרויקט, אינו חוויה שולית ונלווית אלא מהותית להצלחתו המסחרית של הפרויקט, להגדרתו ולעיצוב גבולות השיח הפוליטי המתנהל בו. הקבוצה לא רק מייצרת דינמיקה חברתית, דיסקורסיבית ונורמטיבית שמתווכת את המפגש עם המקום, אלא היא עצמה מהווה מסגרת התרחשות מרכזית (בעיני המארגנים והתיירים גם יחד). לעתים, האוטובוס המסיע את הקבוצה מייצר את המקום שהוא היעד שאליו צריכים התיירים להגיע כקולקטיב. ההשתכרות בלילות היא חלק משיכרון החושים שמלווה את החוויה האינטנסיבית, והרומנטיקה מעבה את הרומנטיזציה של הטיול גם אם היא מסיטה את המבט מהמקום עצמו.

כמו כל אתנוגרפיה טובה, הספר מבטא סוציולוגיה של רגשות שעיקרה אמפתיה, סקרנות והבנה שתופסות את מקומם של כעס, לעג, ציניות וגם היקסמות. אפילו כשהמציאות שמתאר קלנר אירונית, הוא אינו מתייחס אליה באירוניה. את הכבוד הכן שהוא רוחש לנחקריו אפשר לחוש לא רק בהצהרותיו העיוניות על יחסי סוכנות-מבנה אלא גם בזהירות שלו שלא להגחיק את המצב גם כשנדמה שהמצב מזמין יחס כזה. אמנם אפשר לנחש את מי הוא מחבב ואת מי לא, ומתי הוא חש אי נוחות או ניכור, אך בכל אלה הוא מתעל את התיאור למהלך ביקורתי במובנו האקדמי. כך, באחד הקטעים האתנוגרפיים מתאר הכותב כיצד המדריך הישראלי מדבר פוליטיקה מורכבת ומתאר

שתי מציאויות אפשריות משני עבריה של גדר ההפרדה, ובינתיים עוסקים כמה בחורים מקבוצת התיירים ביידוי אבנים, עד שחבריהם לקבוצה סופגים פגיעה מאבן כזו בעודם עומדים כשפניהם לבית לחם וגבם לגילה. הרגע הופך לאתנחתא קומית, וגם אותה מביא קלנר בחשבון כשהוא מנתח את הדינמיקה האינטראקטיבית של תהליך החברות הפוליטי. לא רק הכוריאוגרפיה, הפרודית כמעט, של סכנה מעניינת בהקשר זה, אלא גם המרחק הסמיוטי בין המקום ובין אלה שאינם יודעים לקרוא את הסימן הטעון של "צעירים מידי אבנים" שנצרב בו.

ההבדל בין אתנוגרפיה עשירה לעמוסה הוא גדול ודק, ונדמה שקלנר מכיר בהבדל זה ונשמר בו מאוד. על פי רוב הוא מצליח לשזור את הסיפורים האתנוגרפיים לתוך המסגרות האנליטיות שהוא אורג ולהסביר לקוראים בקול בוטח במה כוחן. בראשית התודות הוא מציע אנלוגיה בין כתיבת ספר לתיירות, ואפשר להרחיב אנלוגיה זו ולומר שלספר איכויות של טיול מאורגן היטב, ושלקלנר כריזמה של מורה דרך מצוין. הספר מהודק מאוד, אפילו תובעני לעתים, וברור שקלנר יודע לאן ואיך הוא רוצה להוביל את הקוראים. עם זאת, הספר פותח ולא סוגר שאלות על מקום, עולם, חוויות וכני אדם, ושלא כמו חוויית המוסד הטוטלי המתוארת בו ביחס לתגלית, הוא מאפשר שוטטות נעימה וחדוות גילוי עצמאית, לא ליניארית, במעבר בין פרקיו. קלנר מכבד לא רק את מושאי המחקר שלו אלא גם את קוראיו.

המבט האתנוגרפי שמבצעו נכתב הספר, כמו המבט התיירותי שבו הוא עוסק, יושב על מקף: בין אני לאחר, בין זרות לשייכות, בין תצפית להשתתפות ובין מבט פנימה למבט החוצה. התייחסות להקבלה בין שני המבטים יכולה הייתה להוסיף ממד לדיון של קלנר במיקום שלו בשדה, שהוא בין השאר שדה של מבטים. מאחר שתיירות מולדת היא חלק ממוסע חייו של הכותב, כתיבת הספר ואימוץ נקודת המבט האתנוגרפית נכרכו בחוויה של אובדן, כפי שהוא מתאר זאת: הכותב מוותר על כוח ההיקסמות שיש לישראל ולטיול בה לטובת מה שהוא מכנה "מרחק ביקורתי" (עמ' xxiii). בלי לערער על חוויית הווייתו, נדמה היה לי בשעת הקריאה שגם נקודת המבט האתנוגרפית שהוא מאמץ, על אופני הידיעה שהיא מציעה לו, מהלכת עליו קסם. בפרפרזה נוספת על משפט שכתב קלנר עצמו, על כך שהמבט התיירותי מאפשר לנושאי לפרוש את כנפי הדמיון (עמ' 98), אפשר לומר שגם המבט האתנוגרפי מאפשר לקלנר לפרוש את כנפי הדמיון, ושמוטת הכנפיים שלו רחבה מאוד.

ספרו של קלנר זכה, בצדק, לתהודה רבה ונסקר בכתיב עת מובילים. לפיכך הסקירה הנוכחית מתכתבת לא רק עם קלנר אלא גם עם מה שקראו בו חוקרים אחרים. בעיניי, מאפיין שאחד החוקרים מצא כחולשה של הספר – היעדר מידע על ההשפעות ארוכות הטווח על בוגרי תגלית – משקף דווקא את נקודת המוצא האיתנה שלו. ראשית, קלנר ממעט לעסוק בתוצרים העתידיים ובתוצאות המדידות של הפקת הענף הפדגוגית שנקראת תגלית משום שהוא שקוע בהווה האתנוגרפי של הפרויקט. שנית, אף שהביוגרפיה האקדמית של קלנר נטועה במסורת של מחקר חברתי יישומי וקשורה ממסדית למכון כהן באוניברסיטת ברנדייס (מכון שאמון על מחקרי יישום והערכה של תגלית), בספר הוא מבטא דווקא התרחקות ממודלים אלה. גם כאן אני מציעה קריאה אחרת מזו שהוצעה באחת הסקירות: שאלת היסוד של הספר אינה אם ההתערבות הצליחה או כשלה, אלא איך

המנגנון של תיירות פוליטית לובש ופושט צורה לנוכח מתחיו הפנימיים. יתרה מכך, שאלת החיבור שבה הוא מטפל אינה משתקללת בהיגיון המתמטי שמנחה בעשורים האחרונים את המחקר החברתי על יהדות ארצות־הברית ואינה מונעת על ידי השאלה ששלי טננבאום (Tenenbaum, 2000), במאמר ביקורתי על מצבה של הסוציולוגיה היהודית־אמריקאית, סימנה כרעה החולה המכוננת שלה: מה טוב ומה רע ליהודים. הספר של קלנר מדגים את האפשרויות הרבות שמחכות לחוקרים מעבר לסד החרדה הדמוגרפית. גם זו, בעיניי, פרישת כנפיים.

מקורות

Tenenbaum, S. (2000). Good or bad for the Jews? Moving beyond the continuity debate. *Contemporary Jews*, 21, 91–97.